

K 63.3
K 45

КЫЗЫЛ
КЫРГЫЗСТАН
КҮРБАНЫ

Еліміз егемендік алғаннан кейін тарихымыздың ақтаңдақ беттерін түгендеп, жоғымызды тауып, қалпына келтіріп жатқанымыз - құптарлық, қуантарлық үрдіс.

Осы орайда, кезінде жер-жерде ұлттық газеттерге басшылық жасап, жергілікті жерде ұлттық мәдениет өкілдерін, журналист кадрларын даярлауда зор еңбек сіңірген жазушылар да бар. Солардың бірі – 1931 жылы Риддерде осы өңірдегі ең алғашқы қазақ баспасөзі “Жұмысшы” газетін шығарып, оған жеті жыл басшылық жасаған журналист, жазушы Мақсұт Тайшыбаев. Өкінішке орай, ол 1938 жылы 33 жасында қазақтың белгілі қаламгер-қайраткерлері С.Сейфуллин, Б.Майлин, І.Жансүгіровтермен қатар, «халық жауы» деген айыппен атылып кетті.

Мақсұт Тайшыбаев негізін салған “Жұмысшы” газеті кейінірек “Социалистік Алтай”, “Алтай большевигі”, “Коммунизм туы” болып, қазір “Дидар” деген атпен Шығыс Қазақстан облыстық газеті болып шығып келеді.

Құрметті оқырман! Биылғы жылы туганына 100 жыл толып отырған журналист-жазушы Мақсұт Тайшыбаевтың өмірі мен еңбек жолына арналған қолдарыңыздағы кітапшаны бір кездегі тарихтың әділетсіз шешімін қалпына келтіру, ел алдындағы, Қазақстан тарихы алдындағы перзенттік парызымыздың аз да болса өтеуі деп қабылдауларыңызды өтінеміз.

61185-4

Усть-Каменогорская ЦБС
юношеская библиотека
АЛСНЕМ НТ

Усть-Каменогорская
ЦБС

АВТОРДАН

Шығыс Қазақстан облысы Өскемен өңіріндегі қазақ тіліндегі жалғыз басылым, енді екі жылдан соң 75 жылдығын атап өткелі отырған облыстық «Дидар» газеті 1931 жылы Риддер қаласында шыққан «Жұмысшы» газетінің бүгінгі мұрагері.

1939 жылы Өскемен қаласының облыс орталығы болуына байланысты «Жұмысшы» газетінің редакциясы Өскеменге көшірілді. Газет ҚК(б)П ОК ұйымдастыру бюросы мен Қазақ ССР Жоғарғы Советі Президиумының Шығыс Қазақстан облысы бойынша ұйымдастыру комитетінің органына айналып, 1939 жылдың соңынан бастап «Социалистік Алтай» деген атпен шыға бастады.

1941 жылдың наурыз айынан газет орысша шығатын «Большевик Алтая» газетінің аудармасы ретінде шықты. Редакция аппаратында үш аудармашы, редактордың қазақша басылым бойынша орынбасары, машинисткалар, корректорлар және шығарушы қалдырылып, басқа қызметкерлері қысқартылып қалды.

1943 жылы аударма емес, «Алтай большевигі» деген атпен дербес шығарыла бастаған облыстық қазақ газеті Ұлы Отан соғысы кезеңдерінде облыс партия ұйымына жұмысшылардың, колхозшылардың, интеллигенцияның қалың бұқарасын неміс-фашист басқыншыларына қарсы күреске жұмылдыруда белсене көмектесті. Газет беттерінде шығысқазақстандық майдангерлердің хаттары үзбей жарияланып тұрды.

1953 жылғы наурыздан газет «Коммунизм туы» деп жаңаша атала бастады. Ұзақ жылдар бойы газет облыстық партия ұйымының еңбекшілерге коммунистік тәрбие беру ісінде, оларды шаруашылық және мәдени-құрылыс жоспарларын ойдағыдай орындауына жұмылдыруда жауынгер көмекшісі бола білді.

1981 жылғы 9-қыркүйекте СССР Жоғарғы Советі Президиумының Указымен газет Еңбек Қызыл Ту орденімен наградталды.

Тарихын тереңнен алатын бұл басылым 1990 жылғы қарашадан бері «Дидар» деген жаңа атпен шығып келеді.

Мен автор ретінде қажетті материалдар жинақтауда көмек жасаған Шығыс Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағатының қызметкері Сәуле Қинаятқызы Иқсановаға, облыстық ұлттық қауіпсіздік департаментінің басшыларына, Мақсұт Тайшыбаевтың қыздары Роза Мақсұтқызы Сужикова мен Раиса Мақсұтқызы Тайшыбаеваға алғыс айтамын.

Сонау сұрапыл жылдарда Кенді Алтайдағы қазақ жұмысшылары қауымының бірегей сүйікті басылымына айналған «Жұмысшы» газетінің алғашқы редакторы, көзі ашық, көкірегі ояу, өз ұлтының өзге ұлтпен терезесі тең тұруы үшін рухани майданда жан аямай күрескен талантты жазушы, шебер журналист, іскер басшы, өкінішке орай, қуғын-сүргін құрбаны болып кеткен халқымыздың аяулы ұлы Мақсұт Тайшыбаев өмірінің қиын бір кезеңін көрсетуге арналған осы кітапшаның жарыққа шығуына демеушілік жасаған Мақсұт Тайшыбаевтың немересі, философия ғылымдарының кандидаты Балжан Маратқызы Сужиковаға, орыс тіліне аударып, алғысөз жазған Шығыс Қазақстан облыстық «Рудный Алтай» газетінің тілшісі, журналист Шәкерхан Әзмұхамбетовке ризалығымды білдіремін.

ҚЫЗЫЛ ҚЫРҒЫННЫҢ ҚҰРБАНЫ

1929 жылғы сәуір айында өткен Бүкілодақтық партия конференциясы СССР халық шаруашылығын дамытудың бірінші бесжылдық жоспарын (192832) қабылдады. Онда еліміздегі қорғасын мен басқа металдар өндірудің ең басты көзі болып саналатын Риддер қаласына да үлкен маңыз берілді. Риддер кен-металлургия комбинаты алғашқы жылы-ақ өзінің өндірістік бағдарламасын төрт есе өсіруге тиіс болды. Мұндай ауқымды міндеттерді орындап шығу үшін комбинат кәсіпорындарында социалистік жарыстар кеңінен өріс алды. Бесжылдықтың алғашқы жылдарында-ақ өндірістік нормаларын 140-160 пайызға орындаушы 10 бригада өмірге келді.

Тек үш жылда ғана мемлекет комбинаттың дамуына 30 миллион рубльге жуық қаржы бөліп, Григорьевка шахтасында жаңа өндірістік буындар іске қосылды. Быструха су-электр станциясы кеңейтіліп, сол кездегі ірі құрылыстың бірі Ульба ГЭС-і салына бастады, жаңа байыту фабрикасы іске қосылып, қорғасын заводы кеңейтілді, нан заводы, асхана, монша, жүзге жуық тұрғын үй басқа да бірқатар мәдени-тұрмыстық, өндірістік нысандар іске қосылды. Бірнеше забойларға электр жарығы тартылды, ауыр қол жұмысын әлдеқайда жеңілдеткен пневмо бұрғылау тәсілі өндіріске енгізілді.

Риддер жұмысшыларын кен-металлургия өндірісін дамытуға, қорғасын балқыту мен сирек те бағалы металдар алуға, екпінділер қозғалысын кеңейтіп, өнертапқыштар мен жаңашылдар жұмысын, еңбектің озық тәсілдерін насихаттауда 1929 жылғы 1-маусымнан бастап жарық көре бастаған қалалық орыс газетінің рөлі ерекше үлкен болды. Оның алғашқы отыз номері «Горняк в соревновании» деген атпен, одан соң «Риддерский рабочий» болып шыға бастады. («Рудный Алтай». Құжаттар мен материалдар жинағы, 1-т. 80-81 б.) 1930 жылғы 5-наурызда облыстық «Прииртышская правда» былай деп жазды: «Қорғасын заводы жұмысшылары арасында өріс алған социалистік жарыс заводты екпінді деп жариялауға мүмкіндік берді. Заводта 227 адам (заводта жұмыс істейтіндердің жалпы саны 248 адам) сол кезде жарысқа қосылған. Қорғасыншылар жұмыс қарқындарын бұрын-соңды болмаған қарқынмен дамытуда...»

Бірінші бесжылдықтың алғашқы үш жылында Риддер қорғасын-металлургия комбинатында кен өндіру 3, 4 есе, ал қорғасын балқыту екі еседен артық өсті. Мұндай еңбек өрлеуімен қоса Кенді Алтай жұмысшы табын қалыптастыру белсенді түрде жүргізілді. Деревнялардан келген шаруалар мен қазақ ауылдарынан келген кедей-батрақтар өндірістік-техникалық курстарда, мектеп-шеберханаларда, ФЗО мен қалада 1929 жылы ашылған кен-металлургия техникумында білім алып кеншілер, металлургтер, металлистер қатарын толықтырып отырды.

1931 жылы салына бастаған Ульба ГЭС-іне жұмысқа келгендер де балташы, бетоншы, тас қалаушы, сылақшы, электромонтажшы мамандықтарын меңгерді. Тек 1932 жылы ғана арнайы курстардан өткен 300-ден аса адамның бестен бірі қазақтар болды. (С. Нұрмұхамедов... «По плану Ленина». 55-б.)

Атағы дүрілдеп тұрған Риддерге ол кезде жан-жақтан жұмыс іздеп өз бетімен келіп жатқан қазақтар да болды, өкіметтің кәсіпорынға жергілікті ұлт өкілдерін қабылдау (коренизация) саясаты да болды. Мәселен, Риддер комбинатының Семей округтік атқару комитетіне берген статистикалық мәліметінде мынадай деректер келтірілген. «1928 жылғы 1-ақпанда кәсіпорындағы 1847 адамның 254-і, немесе 13,8 пайызы қазақ ұлтынан. Негізінен жұмысшы-қазақтар тау цехында, байыту фабрикасында, теміржол цехында, ат қорада жұмыс істейді. Біздің кәсіподақ ұйымдары кәсіпорындағы қазақтардың жағдайын жүйелі түрде зерттеулері қажеттігін талап ету керек. Сонымен қатар ұлттандыру (коренизация) жөніндегі біздің жұмыстардың табысты жүруі үшін райкомда бірнеше рет қаралған кәсіпорында ұлттандыру жұмысымен жүйелі түрде айналысатындай директордың көмекшісі етіп қазақты тағайындау мәселесін түбегейлі шешу керек».

(Семей обл. мем. мұрағаты. Қ-74, тіз-1, іс-33)

Бұл, әрине, өкімет саясатын қағаз жүзінде қолдау. Әйтпесе кәсіпорындағы қазақтардың жағдайы мәз болған жоқ, оның барлығы, әсіресе журналистерді, ұлтжанды азаматтарды толғандырмай қоймағаны белгілі, ол жөнінде нақты мысалдар кейінірек келтірілетін болады.

Қалай дегенмен де сол кездегі ірі өндіріс орталығына қазақтар көптеп келіп қоныстанып жатты. Алғашқы ұлттық жұмысшы тобы қалыптаса бастады, Одаққа әйгілі жарыс жеңімпаздары шыға бастады. Осының барлығы қалаға ұлт тілінде шығатын ақпарат құралының қажеттілігін туғызды.

Жалпы 1930 жылы Қазақ өлкесі бойынша қазақ тілінде шығатын газеттердің жалпы саны 14, ал олардың таралымы 133 мың болатын. Бұл, әрине, аз деп табылып, бұл мәселе Қазақ өлкелік партия комитетінің Пленумында арнайы қаралды. Сол Пленумда Риддерде де қазақ газетін шығару қажеттігі жөнінде мәселе шешімін тапты. Өлкелік партия комитетінің Үгіт-насихат және баспасөз бөлімі бұдан бұрынырақ 1928 жылы қазанда білімді газет қызметкерлерін даярлау туралы мәселе қарады. Олардың саны аз, барларының білімі саяз екенін көрсете келіп, нақты шаралар белгілеп, арнаулы қаулы қабылдады («Еңбекші қазақ» газеті. 24.10.29). Бұл қаулы қалың елдің ішінде жүрген сауатты интеллигенцияға, оқып жүрген жастар мен көзі ашық шаруа адамдарына қозғау салды. Оларды баспасөз төңірегіне топтастырды.

Сонымен, өлкелік партия комитеті бұған дейін де аударма жұмысымен айналысып, «Колхоздардың ішкі тәртібі», «Ауыл шаруашылығы артелінің үлгілі уставы» сияқты кітапшаларды қазақшалаған, шағын мақала, өлеңдер жазып, басылымдармен байланыста болып жүрген Ақмола қаласы прокурорының көмекшісі Мақсұт Тайшыбаевты Алматыға шақыртып алады. «Газет жұмысына жіберілетін болғандықтан Тайшыбаевты шұғыл түрде өлкелік партия комитетінің қарамағына жіберіңіз. Щипков» деген шақыртумен 1931 жылғы шілдеде келген Мақсұтты Өлкелік комитет «Еңбекші қазақ» газеті партия секторы бөлімінің меңгерушілігіне тағайындайды. Сол жерде екі айдай «сынақтан» өткізіп алған соң Өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы Ф. И. Голощекиннің қолымен «Тайшыбаев жолдас Риддердегі қазақ газетінің редакторы болып тағайындалсын» деген бұйрық шығарылды. (ШҚОМА. Қ-130, т-17). Сонымен республиканың Шығыс өңірінде тұңғыш ашылмақ қазақ газетінің алғашқы редакторы 1931 жылғы 1-қыркүйекте еліміздегі аса ірі өндіріс өңірінің бірінен саналатын Риддерге келіп, қыруар дайындық жұмыстарын жүргізе отырып, сол жылғы 24-қазанда «Жұмысшы» аталған қазақ газетінің бірінші санын жарыққа шығарады.

«Жұмысшы» алғашында қалалық «Риддерский рабочий» газетінің бес күнде екі рет шығатын қазақша беті ретінде жарық көріп жүрді де жаңа жылдан бастап жеке шаңырақ көтерді. «Қазақ совет баспасөзінің тарихында жаңа бетбұрыс тудыру, оған қалың бұқараны жұмылдыру, олардың ішінен тілшілер, жазушылар шығару үлкен күрес, айтыс-талас үстінде жүзеге асырылды» (Т. Қожакеев. «Жыл күстары», А-1991). Дайын тұрған ешқандай базасы жоқ, не бір тілшісі жоқ, «газет шығарасың» деген партия тапсырмасымен соқа басы келген М. Тайшыбаевқа да бұл шаруаның оңай болмағандығы аян. Ал енді газет жұмысына келмес бұрын Мақсұт кім еді, оның шыққан тегі, айналысқан істері қандай еді?

Мақсұт Тайшыбаев 1904 жылы тамыз айында Солтүстік Қазақстан облысы, Есіл ауданы, Құмай селолық Советіне қарасты «Құрамыс» колхозында, Қорғалжын ауылында туған. Әкесі өз заманының беделді, ауқатты байы, сөзі дуалы болысы, биі болған. Қорғалжын маңында «Тайшыбай көлі» деген көл әлі де бар көрінеді. Алайда, өкеден ертерек, бес жасында айрылған Мақсұт, Хамит деген інісі екеуі Ақмола балалар үйінде тәрбиеленеді. Басқа ағайындарының барлығы шет елге асып кетеді. Ерте хат таныған, еті тірі бозбала 16 жасынан кеңес жұмысына араласады, жиырма жасында совет-партия мектебін бітіріп, 1925-26 жылдары Рабземлес губерниялық одағы төрағасының орынбасары, ал 1926-28 жылдары Атбасарда халық судьясы болып қызмет істейді. 1927 жылы ВКП (б) мүшелігіне өтеді. 1928-29 жылдары Мақсұт Тайшыбаев Атбасар уездік кәсіподақ бюросының төрағасы, Ақмола прокурорының көмекшісі болып лауазымды қызметтер атқарады.

«Жұмысшының» тігінділерін ақтара отырып, газеттің сол кезде қалыптасып келе жатқан қазақ жұмысшы табының әділдік іздер ордасына, қуат берер, рухын көтерер байрағына айналғанын, ондағы батыл жазылған материалдардан комбинатта еңбек етіп жүрген қандастарымыздың біршама мүшкіл халін елестетуге болады, «Өзім», «Тілші», «М», «Мақсұт», «Қорғасын» деген псевдонимдермен шыққан «Тентегімнен мөңтөрім, мөңтөрімнен мелитсиям сорақы», «Бассыздық па, батырлық па?», «Аты өшкір Әндіреев», «Ұлы орысшылдық па, жергілікті ұлтшылдық па» деген сын материалдары осы күнге дейін өзінің өміршеңдігін жоғалтпаған тәрізді. Аздап ықшамдалған осы материалдарға көз жүгіртіп өткенде бұл тұжырымның дұрыстығына оқырманның көзі жетеді.

БАССЫЗДЫҚ ПА, БАТЫРЛЫҚ ПА?

Қыс келді, суық түсті, мұз қатады. Мұз қатса кеме тоқтайды, қатынас тоқтайды. Семей мен Өскемен арасына шана шегіп, ирек қатынайтын күн туады.

Туса қайтеді?

Қайтсін, комбинаттың жүгі тасылмайды.

Келердегіні ойлап, қара тұманға түсіп отыруда мәніс бар. Сыр бар. Сыр: қорғасын зауытының салақтығы, бастықтардың бассыздығы, иесіздігі.

Не болып қалды?

Не болсын, асырып айтсам, кемі 30 вагон қорғасын стансада жатыр. Жүк тасушы жұмысшылар жұмыссыз жүр. Өскеменге вагондар бос кетіп жатыр. Айтайық-ау, қорғасынды жөнелтейік-ау деген жан жоқ.

Мұны не деп айтуға болады?

Бұл барып тұрған... өзің айтшы. Айтып қана қоймай, шарасын қолданшы.

ТІЛШІ.

(«Жұмысшы», № 3.30.XI. 1931 ж.)

АТЫ ӨШКІР ӘНДІРЕЕВ!

Бұл атақты Әндіреев талайды зар жылатқан. Байыту фабрикасына қырсығын тигізген Әндіреев.

Ауылдан шақырылып келген қазақтың үш тобы Әндіреевтің қарамағына келеді. Кісі басы 5 сомнан «авансы» береді де бұларды жұмысқа салады. Жер қаздыртады, тас сындыртады, саз күретеді, арық тазалаттырады. Қайда қиын жұмыс болса сонда айдайды. «Бұзаубастар» табылды деп қуанады. Күн артынан күн өтеді. 5 сом таусылады, азық болмайды. Азық алатын қаржы болмайды. Ұдайымен үш күн аш болады. Аштан бұралып өл болмайды. Кенжсетай тобы «мас» адамша сенделді, көрінген жерге

жығылады. «Бұларға оба тиді» деп жариялайды Әндіреев. Ауру қарайтын кәмәсияға жолдайды. Бұлар ауру емес екенін, аштан бұралғанын айтады. Тыңдамайды. Кәмәсия «аштан бұралғандық» деп қағаз береді. Қазақтың екі тобы осы күнде Әндіреев «товарыштың» қарамағында жүр, киім жоқ. «Естігеніміз боқтау, жазықсыз «прогулке» жазады, іздельный істеттірмейді, қайдағы былық, қиын жұмысқа бізді жұмсайды» дейді жұмысшы Ыбрайымұлы. Әндіреевтің ұлы орысшылдығы, жолсыздығы, адам баласының батылы барып істемейтін жұмысты істегені осы.

ТІЛШІ.

(«Жұмысшы», № 13.6.XII. 1931 ж.)

Мақсұт туыстық жағынан Мағжан Жұмабаевпен туған бажа болған. Қызылжар қаласының атақты байы Шоқан Тастеміровтың үлкен қызы Зейнеп Мағжанның жары болса, кіші қызы Нағимаға Мақсұт үйленген.

Тайшыбаев сондай-ақ, ҚазАПП-тың сол кездегі облыс орталығы Семейдегі бөлімшесінің төрағасы Тұрлыхан Қасеновпен шығармашылық байланыста, Сәкен Сейфуллинмен, Сәбит Мұқановпен таныс болған. Ол жайлы Мақсұт «халық жауы» ретінде атылғанда үш жаста қалған қызы, қазір Алматыда тұратын Роза Тайшыбаева-Сужикова былай дейді.

Үш жаста болсам да екі сәт есімде қалыпты, тіпті, әлі күнге дейін көзімнің алдында, дейді бүгінгі күні жетпісті алқымдап қалған асылдың сынығы, тектілердің тұяғы Роза Мақсұтқызы, біреуі әкемді қалай ұстап әкеткені, содан соң шешеммен бірге түрмеге барғанда: «папамды көрсетші, көрсетші» деп бір милиционердің аяғынан тас қып құшақтап алғаным... Міне, осылар есімнен өмірі кеткен емес... «Халық жауының» балалары болып қашыппысып ержеткен біздің тұстастарымыздың көргенін ешкімнің басына бермесін...

Сыры кетсе де сыны кетпеген ақша бетін еркінен тыс айғыздай жөнелген көз жасын жібек орамалымен сүртіп, дауысы жарықшақтана шықты:

Айналайын, осынша жылдардан кейін әкемнің дерегін іздеп ат ізін алғаш салған өздеріңе алғысым шексіз, деп Роза апай өзінің қазына қобдишасын алып, ішінен әкесінің көзінде сақтап жүрген екі кітапшаны бізге ұсынды.

1934 жылы Семей облыстық баспаханасынан шыққан «Екпінді еңбек» деп аталатын бір кітап Қазақстан кеңес жазушыларының тұңғыш съезі қарсаңында Шығыс Қазақстан облысындағы Кеңес жазушыларының шығармалар жинағы екен.

Кітапқа алғысөз жазған Рақым көркем әдебиеттің жалпы әдебиеттен, газет хабарларынан өзгешелігін түсіндіре келіп жинаққа шығармалары енген жас жазушыларға алдағы уақытта шығармашылық табыстар тілейді. Сонымен, бұл жинаққа Еркебайұлы Қайрылқанның «Жер еңбек», Тұрғамбайұлы Ахметжанның «Жұман мен Жүніс», Тұрлыхан Қасенұлының «Оспан

комсомол» атты көлемді өлеңдері, Сармұрзаұлы Ғайсаның «Темір қызғанда» әңгімесінен үзінді, Тайшыбайұлы Мақсұттың «Қас дұшпанның қылығы» атты жазылып жатқан кітабынан үзінді берілген.

Бұл кітапшадағы Мақсұттың әңгімесі ауқымы кең үзінді, романның тараулары сияқты. Қолжазба күйінде болса да оның көлемді шығармалары болды деген ойды Роза Мақсұтқызының бір естелігі де дәлелдей түседі. «Әкемнің кейін прокурор болған жамағайын бір інісі бертiнiрек маған «менi Мақсұт аға 17 жасар кезiмде Риддерден осы Алматыға алып келiп, заң оқуына түсiрiп едi. Сонда шахтерлар туралы екi томдық кiтабының қолжазбасын ала келiп Сәкен Сейфуллиннiң үйiне кiрiп едiк. «Мен отзыв берер едiм кiтабыңа, бiрақ қолым тимейдi» деп, бiздiң көзiмiзше Сәбит Мұқановқа телефон шалып, сонда жiбердi. Сәбеннiң қолына тапсырғанын өзiм көрдiм. Сен папаның еңбектерiн iзде» деген екен.

Сол жылы күзде әкемдi ұстап әкеттi. Бертiнiрек, елуiншi жылдардың соңында Сәбенмен саяжайымыз қатар болғанымен өзiнен сұрауға батылым бармады. Кейiн ол кiсi қайтыс болған соң Сәбеннiң мұрағатынан сұрастырып, таба алмадым, бәлкiм псевдониммен жазған болар, дейдi Роза апай. Бұл да келешекте ойда жүрiп, iздестiретiн шаруа.

Мақсұттың өлең өлкесiне де қалам тартып, қолтаңба қалдырған ақындығы да бар екен. Оны жазушылардың Семей секциясы 1932 жылы бастырып шығарған «Колхоз егiсi» деген топтама өлеңдер жинағындағы «Жұмысшылар, қолың бер» деген туындысынан көруге болады...

«Жұмысшы» газетiн шынында да жұмысшылардың өздерi шығарды. Олардың ең саналы, алдыңғы қатарлы, белсендiлерiнiң ой-пiкiрлерi, тiлек-ұсыныстары газеттiң бүкiл мазмұнына арқауға алынды. Газеттiң штатында алғашқы жылдары өздерi жұмысшылықтан бастаған Бейсек Исабеков пен Мағауия Игембаев, Болат Әбiлденев әдеби қызметкерлер болып еңбек еттi. Фельетонист, очеркист, публицист Манап Шiгеров жауапты хатшы болып iстедi. Алдымен журналист, кейiнiрек партия бөлiмiнiң меңгерушiсi, редактордың орынбасары болып Қабиден Алпысбаев қызмет жасады. Кейiнiрек, 1938 жылы осы газетке әдеби қызметкер болып Павлодар өңiрiнiң тумасы, Майқайында алтын өндiрушi, 1933-34 жылдары Риддерде совет-партия мектебiн бiтiрiп, сондағы қазақ театрында актер, қорғасын заводында жұмысшы болып iстеген Ғабдолла Тохметов келдi.

Әрине, газеттiң қалыптасуына, шын мәнiнде қазақ жұмысшыларының арасында үлкен беделге ие болып, олардың мiнберiне айналуына ерекше еңбек сiңiрген, ұйытқы болған шебер журналист жазушы, өз ұлтын жанындай жақсы көрген жалынды күрескер, отыз төрт жасында сталиндiк қуғын-сүргiннiң құрбаны болып кете барған Мақсұт Тайшыбаев едi. Тұңғыш редактор жайлы оны көзi көргендердiң естелiктерi арқылы жазылған мынау

шағын екі-үш материал М. Тайшыбаевтың іскерлігін, қабілетін, ұлтжандылығын айғақтап тұр емес пе.

«Газет жаңа өмір, жаңа құрылыс, жаңа тұрмыс жасаушылардың зор дауысты жаршысы болып дүниеге келді. Газетте алғашқы күннен хат-хабар жазып шығарушылар кімдер! Жұмысшылардың өздері. Оқи, жаза білетіндері тілші болып кетті. Сауатсыз, шала сауаттылары газетті жаздырып алып ежелеп, саулатып оқып үйренді. Хат таныды. Кейде редакцияға өздері келіп айтып жазғызады. Кейіннен өз қолдарымен шахтадан, заводтан, фабрикадан, құрылыстан, қызыл бұрыштардан, асханалардан хабар-ошар жазып жіберетін болды. Редакция талапты жас жұмысшылардан толықтырылды. Редакторымыз шебер журналист Тайшыбаев Мақсұттың өзі бүкіл газет жұмысын жұмысшылардың ыңғайына қарай бейімдеді. Олардың ең саналы, алдыңғы қатарлы, белсенділерінің ой-пікірлері, тілектері, ұсыныстары газеттің бүкіл мазмұнына арқауға алынатын.

Аппаратымыз шағын ғана. Бір-ақ бөлмеде отырамыз. Кеңседе көп аялдамаймыз. Баспаханаға материалды жазып беріп болысымен бекітілген кәсіпорындарға кететінбіз. Қолғанат екі әдеби қызметкер болдық. Игембаев Мағауия өзі жұмысшы болып істеген қорғасын заводына, күш цехына (электр станция) бекітілген. Осы жолдардың авторы шахтада жұмыс істеп жүрген жерінен газетке алынған. Риддер руднигі, Сокольный руднигі (ол кезде осы екі рудник қана руда шығаратын), кен байыту фабрикасы менің қамтуымда.

Газетімізде жақсы дәстүр қалыптасты. Күн сайынғы номер материалдары тікелей шахталардың забойларынан, завод цехтарынан, фабрика агрегаттарынан, жұмысшы барактарынан алынады. Әрі жаңа, әрі қызықты, әрі жедел жарқ етеді. Оған жұмысшылар да қуанады. Газетке құлшына қатысады. Күн сайын таңертең тапсырма аламыз да цехтарға кетеміз. Мен шахтер кезімдегі жатқан үшінші барактан шықпадым. Жатақхана. Сол төсек-орным, сол шкаф, тағы басқа қажеттерім, жұмыс киімдерім қалпында. Жиырма бес кісі тұрамыз.

Бір жақсысы рудниктердің барлық горизонттарында, қорғасын заводының цехтарында, фабрика сменаларында істейтіндер осы барақта бар. Жұмыстан келе-ақ кім қалай норма орындағанын, нендей жаңалық болғанын жолдастарым ұйықтап жатқан жерімнен оятып тұрып айтып береді. Тек жазып үлгеріп, қорыту керек. Бұл барақтағылардан алынған хат-хабар жиі-жиі, көп шығатын. Оның есесіне басқа барақтарда немесе жеке пәтерлерде тұратын жұмысшылар газетке қамтылмай, наразылық туа бастады. Дәл алғашқы бесжылдықтың үшінші жылының ақырғы тоқсаны. Жаңа рубрика пайда

болды: «Бүгін кім алда!». Онда бесжылдықтың алғашқы екпінді бригадаларының жарысы жазылады. Атақты забойшылар Тілепов Бекіштің, Ыхсанов Қалиттың, Себебаев Ағзамның, Себебаев Әкрәмнің, Бархатов Андрейдің, Лелинблат Василийдің, Ықласов Біләлдің, Қуанышбаев Қамзаның бригадаларының тізімі жарияланды. Бәрі де нормаларын асыра орындаған. Қалай да Себебаев Ағзамның бригадасы тізімнің соңғы жағынан жарияланған. Таңғы сменадан шығысымен тақтадағы газетті жабыла оқиды. Ағзам жұмыс киімін шешпестен, қолына карбид шамын жағып ұстаған күйінде ентіге редакцияға келді. Ол кісіні Агекең дейтінбіз. Құрметтейміз. Келе-ақ жігіттердің астаңкестеңін шығарды. Неге тізімнің соңында жүрмін. Айтар дәлел жоқ. Әйтеуір, Агекеңнің алды бар, арты жоқ. Қайтымы жылдам. Ақ көңіл. Ер мінезді. Батыр денелі. Тек оның бетіне келмей, ығын тапқан ұтады. Қандай үлкен бастық, инженер, комбинаттың директоры болса да Агекеңе бас иіп сәлемдеспей өте алмайтын.

Агекең тізімді дайындаған мені іздеп, кезекшіліктен келіп барақта ұйықтап жатқан маған келді емес пе. Сонымен кеш те болды. Агекең үйіне бармастан, барақтан мені ертіп алып, шахтаға келіп түсті. Сменасы біткенше мені жанына ертіп жүрді. Жұмыстың ақырында сегізінші горизонт штейгері (кен мастері) Ульянов Федорович Шкилевке жұмыс нәтижесін есептетті. Рапорт жазғызды. Бұрғылау, атқызу бәрін есептегенде норма 208 процент орындалған. Келесі күні «Жұмысшы» газетінің бірінші бетіне шыққан «Бүгін кімдер алда?» деген хабарда бірінші болып Себебаев Ағзамның бригадасы жазылған.

Сол-ақ екен, Агекеңнің смена әредігінде, жөндеу үйінде, забойда, асханада аңқылдаған әңгімесін талай шахтерлер естиді. Тізімге енді бірінші болып қалай жазылғанын біліп алады. Тағы газеттің күнделікті номері шықты. Жарыс озаттарына арналған бөлімнің аяқ жағында Ықласов Біләлдің бригадасы көрінді. Оның көрсеткіші осал емес. Бірақ Ағзамның істегеніне еліктеп Біләл да таңертең редакцияға жұмыс киімімен тура тартты. Ол Агекеңдей емес. Момын. Байсалды. Бір сөз айтса да нық. Өкпесін жеткізді.

Жұмысшылар өз газетіне осындай өте құмар, оған белсене қатынасатын еді.

(Б. Исабеков. «Жұмысшы дастаны». 30.XI.1971. «Ком. туы»).

«Жаздың жаймашуақ күні өскелең қала Риддердің адамдарын, парктерін, металлургтер сарайын тамашалап, орталықтағы Киров көшесінің бойымен серуендеп келе жатқанмын. Қарсы алдымнан бір қараторы, орта бойлы жігіт жолықты. Алғаш кезіккен адамым. Мен оған сәлем бердім. Аз уақытта-ақ ол мені бұрыннан таныс адамдай үйіріп өкетті.

Қайда қызмет істейтінімді, немен шұғылданатынымды, әдебиетке деген көзқарастарымды сұрастырып, өзін таныстырды. Ол «Жұмысшы» газетінің редакторы Мақсұт Тайшыбаев екен. Ертеңінде менің редакцияға келуімді өтінді.

Айтулы сағатында редакцияға келдім. Біраз уақыт ашық, бүкпесіз өңгімеден кейін ол менің редакцияға әдеби қызметкер болып келуімді жөн деп санады. Мен құп алдым.

Мәкеңді мен өзімнің шын мәніндегі ұстазым, алғашқы ақылышым деп мақтанышпен айта аламын. Оны бүкіл Риддер жұртшылығы сыйлайтын. Беделді, іскер, қамқоршы адам болды. Газет жұмысын бірінші орынға қоятын нағыз журналист еді.

(Б. Әбілдинов. «Үшқан ұя», 20.XI.1981, «Ком. туы»).

1. «Бозторғай». Мақан келе іске кірісіп, жолдастарымен станокты қабылдап, босаған винттерін тартып, сусаған жерлерін майлай бастады. Осы шаруаға айналып жүріп, ол буровойдан әлде бір тықыр, дыбыс естіді. Көмекшісінің жүрісі сияқты емес. Ол сылбырлау, шабан қимылдайтын, ал мына дыбыс тақуа, пысық адамның жүрісіндей шап-шаң. Ау, кім бар мұнда? деді, келген кісі сөйткенше-ақ жылдам дауыстап.

Е, мен бармын. Кімді іздеп ең?

Станоктың астынан қолын сүрте көтерілген Мақан аласа бойлы, сыпайы өңді кісіні көрді. «Қаратаяқ» деді ішінен келген кісінің ақ жаға, қара галстукты киімін сынап.

Танысалық, деді келген кісі саусақтары жіңішке, ені тар алақанын ұсынып. Мен жергілікті «Жұмысшы» газетінің редакторы Тайшыбаев Мақсұт деген боламын. Озық бригада ретінде сіздерге жаңа станок беріпті. Соны жазгалы келдім. Мақан жүзі таныс болмаса да Тайшыбаевтың атына қанық болатын. «Тілді, шешен» кісі деп еститін. Сол естігені есіне түсіп, әрі бүгінгі ойнақы көңілі де билеп, ол өзі құралыптас редактордың жіңішке саусақтарын қаттырақ қысып қалды.

Олай болса алдымен бір ауыз өлеңге қосып жіберіңіз мені. Сонда гана сөйлесеміз.

Жөн-ақ! деді редактор бүрісіп қалған саусақтарын үрлеп, сілкілеп. Бірақ, бұл айтқаның да болсын, құрбым. Жаңа жол бойы ойыма оралған бір ауыз өлеңім бар еді, соны айтайын. Редактор былайырақ тұра қалып, сахнадағыдай оң қолын көтеріп, соқтырты жөнелді:

Тас кесіп, кен барлаған бұрғышымыз,
Қайта өрлеген Редірдің тұңғышымыз.
Таласып бозторғаймен таңнан тұрып,
Шалқытқан еңбек күйін жұмысшымыз.
– Қалай, ө?

Мақан өлеңді оншама түсінген жоқ. Бірақ, ежелден қалыптасқан әдет бойынша, ішінен қайталап, жаттап алды.

Сол жолы Мақсұт Тайшыбаев біздің бригада туралы мәлімет жазып алып кетті, деген еді қарт бұрғышы Мақан Сердалин ақсақал. Соңынан «Жұмысшыда» шыққан мақаласын «Бозторғай» деп атапты.

2. Түнгі қонақ. Бұл әңгімені маған жаңа Риддердің іргесін қалаған, кезінде ҚазЦИКтің мүшесі болған, Ленин орденді қарт металлург Сатыбалды Бөлегенов айтушы еді.

«Түн ішінде біреу келіп, тереземді қатты қағып-қағып жіберді. «Сәке, тез аш!» дейді. «Кімсің сен!», «Мен Тайшыбаевпын, редактормын», дейді. Сыртта жауын екен, үсті су, бірақ өңі жайнап тұр. Жылдам адымдап кіріп, алдыңғы үйдегі орындыққа отыра кетті. «Үйдегілердің мазасын алмайық, есікті жауып қойыңыз», деп өзі су тиген бетін ақ орамалмен сүртіп алып, келген шаруасын айтты.

Ертең бізге үлкен қонақ келеді екен, жұмысшылармен кеңеспек екен. Бірақ, жергілікті басшылар сорақымыз шығып қалмасын деген хауіппен үлкен адаммен кездесуге өздеріне сенімді адамдарды дайындап қойыпты. Ертең заводты аралағанда қонақтың алдынан солар ғана шығып танысып, жаттап алған сөздерін сайрамақ екен.

Сіз солардың өтірігін шығарыңыз, Сәке, деді Тайшыбаев. Өзіңіз білесіз, жұмысшылар халі өте ауыр, қазір өндірістік іс те оңып тұрған жоқ. Осының бәрін үлкен адам алдында жасқанбай айтып берер жұмысшы болса, ортақ іске оның орасан зор пайдасы тиер еді.

Мен дайын, дейді Бөлегенов сөзге келмей. Бірақ, қалай, қайтып жолығуым керек ол кісімен?

Оның бәрін мен ұйымдастырамын. Тек ертең таңертең өз пешіңіздің маңайынан ұзап кетіп қалмаңыз.

Ертеңінде Сатыбалды бір сынған колосниктерді ауыстырып, пеш астынан үсті-басы күл, шлак басып шыға бергенде қонақтар да сау етіп келіп қалды. Алда қыран кеуделі, ашық жүзді ірі адам киімі жұпыны: гимнастерка, галифе, аяғында ақ жұлық боп тоза бостаған хром етік. «Оншама үлкен болмады ғой бұл», деп ойлады қонаққа жіті бір көз тастаған Сатыбалды. Өзі ұмтылып, жолын кеспей, сабырмен тосып тұрып қалды. «Өтсе өтіп кетер», дегендей еді. Бірақ осы тұста бұны байқаған қонақ та, сәл іркіле беріп еді. Осы сәтті редактор Тайшыбаев іліп әкетті.

Заводтың байырғы жұмысшысы Бөлегенов, деді ол қатты дауыстап. Сатыбалдыға қолын созып, қонақ тұра қалды.

Көптен мұнда істейсіз бе? деді ол Сатыбалдыға сынай қарап.

«Екібастұздан» осы заводпен бірге көшіп келдім, деді Сатыбалды. Пеште істегеніме он бес жыл болды. Қонақтың өңі жыли бастады.

О, олай болса, сіз заводтың шын қожасы болдыңыз ғой? Жұмысыңыз қалай Бөлегенов жолдас?

Менің бригадам жоспарын 110-115 процентке орындайды.

А, сіз бригадирсіз бе? деді қонақ. Онда сіз жауапты адамның бірі екенсіз. Мына заводтарыңыз үш ай бойы тоқтап қалыпты, бұл қалайша?

Завод біздің үш ай тұрған жоқ, деді Сатыбалды қонаққа тура қарап. Небәрі қырық күн жөндеуде болды.

Кокс жоқ боп тұрған жоқсыңдар ма?

Жоқ, кокстан тұрғанымыз жоқ. Бұрыннан жатқан, шала жағылған коксты елеп, қайта жақтық. Жөндеу уақытынан артық тұрғызбауға тырыстық.

Бірақ, кокстың болмағаны рас қой?

Рас. Бұған облыс басшылары кінәлі. Солардың сөзіне сеніп кокссыз калдық. Өтірік десе, өздері айтсын.

Қонақ артына мойнын сәл бұрғанда облыс басшылары жерге қарады.

Ал, Бөлегенов жолдас, тұрмыс жағы қалай? Азық-түлік жөнін айтыңыз. Шынын айтыңыз.

Айтуға болады. Тәулігіне 900 грамм қара нан аламыз. Асханадан бір аяқ картоп көже береді.

Қазақстан малға бай. Ет бермей ме сіздерге?

Жоқ, ет көрмейміз.

Балық та көп сіздің облыста.

Балық та көрмейміз. Май мейрамында 500 грамнан тұзды балық алғамыз...

Нөкердің кейбіреуі еріксіз күліп жіберді. Бірақ қонақ күлген жоқ, күлгендерге қараған да жоқ. Қабағын түйіп алды. Осы кезде Бөлегеновтың жанына келіп тұра қалған Герасимов деген жұмысшыға қарап:

Сіз орыс адамысыз. Жерлеріңіз қара топырақ, құнарлы екен, картоп неге екпейсіздер? деді.

Тұқым жоқ, деді Герасимов күрсініп. Аз-маз болған, қыста жеп қойдық. Бала-шаға шыдамады.

Көмекші шаруашылық жоқ па, қалаңызда?

– Жоқ.

Қонақ тіпті түнеріп кетті.

– Қырсыздық! Неге төзесіздер, жұмысшылар, бұл қырсыздыққа, а?

Бөлегенов бұл кезде алдында тұрған адамның «қарапайым» емес екенін сезе бастаған.

Көрдiңдер ме, мына жұмысшы мемлекеттік қайраткерше ойлайды. Міне, кіммен бірігіп, ақыл қосып істеу керек сіздерге.

Бұдан соң ол жұмысшыларға қайта-қайта рахмет айтып, қол алысып қоштасты.

Бәрін де жөндейміз. Алаңдамай істей беріңдер, деді кетіп бара жатып, қолын бұлғап.

Оның соңынан қарап, аңырып қалған жұмысшыларға редактор Тайшыбаев келіп:

Әй, Сәт-аға-ай. Қатырдыңыз-ау. Жұмыскерше бір-ақ. Сілейттіңіз ғой облысын да, ауданын да. Мың да бір рахмет сізге! деді Сатыбалдының қолын қысып.

Бұл қазір тарихқа айналған уақиға, 1934 жылы Кировтың Риддерге келуі еді. Осы келістен көп жақсылық күткен кісінің бірі «Жұмысшы» газетінің редакторы Мақсұт Тайшыбаев болатын. Оның сенімі ақталды. Осыдан бастап Риддер шаруашылығы күрт алға басты.

(К. Сақабаяев. «Алғашқы редактор». 11.1.1977, «Ком. туы».)

Риддер өсіп-өркендеп, аса маңызды Риддер-Рубцовка темір жолы, сол кездегі ең ірі құрылыстың бірі Үлбі су электр станциясы салына бастады. Жұмыс іздеп жан-жақтан ағылған халық саны да молая түсті. Сол кездегі статистикалық деректер бойынша 1925 жылдан 1935 жылға дейін облыстағы жұмысшылар саны 3073 адамнан 20150 адамға дейін артты. Мұның ішіндегі қазақтардың үлес салмағы 12,6 проценттен 60 процентке дейін жетті. Бұл облыс бойынша деректер болғанымен осы жұмысшылардың басым бөлігі Риддерде тоғысқаны анық. Қазақ даласының көп жерін аштық, жоқшылық жайлаған 1932-34 жылдары Риддер комбинатында ғана жұмысшының жылдық жалақысы 148 процентке артты. Жұмысшылардың еңбек белсенділігі артты. А. Стаханов ұйтқы болған социалистік жарыстар ерекше екпінді болды. Мұндай социалистік жарыстардың басты принципіннің бірі, әрине, оның көпшілікке кеңінен жариялы болуы еді. Сондықтан «Жұмысшы» да өз беттерінде еңбек озаттарын, ұжымдардың тоқсандық, жылдық жұмыс қорытындыларын, кәсіпорынның, жеке бригадалардың, еңбек озаттарының рапорттарын кеңінен жариялап тұрды.

Алайда бесжылдықтар кезеңіндегі аса ірі түсті металлургия орталығы Риддердегі қалыптасу процесі өте күрделі тарихи жағдайда өтті. Ұлтжанды, сезімтал Мақсұт сияқты журналистің жүрегін әсіресе мұндағы қазақтардың жағдайы, олардың көпекөрнеу шеттетіліп отыруы қатты ауыртты. Қалалық партия комитетінің мүшесі ретінде ол мұндай бассыздықтардың талайын

естіп те, көзімен көріп те жүрді. Соның бір ғана айғағы ретінде оқырман назарына мына бір ғана ресми құжатты ұсынуды жөн көрдік. Осының өзінен-ақ жан-жақтан жұмыс іздеп келген қандастарымыздың сол кезеңдегі жағдайын елестетіп, көңілмен екшеуге болатындай.

«Риддералтынның» Риддер комбинатынан жұмыстан қуылып, пәтерден шығарылған жұмысшы-қазақтардың тұрмыстық жағдайын зерттеу актісі

1 ақпан-наурыз 1933 ж.

Риддер қаласы.

...Акт № 6 барақтағы жұмыс істемейтін қазақтарды тауып... олардың тұрғын үй-тұрмыстық және денсаулық жағдайымен таныстыру мақсатымен жасалды.

...Журавлиха ағаш дайындау учаскесінен өнімділік нормасын үнемі орындамағандықтан және жұмысқа себепсіз шықпағандықтан жұмыстан босатылған еркек және әйел жынысты 26 қазақ анықталды... Олардың көпшілігінің асырауында бірден үшке дейін адамы бар... Қазақтар Прибалхашстройдан келіп Риддер комбинатының ағаш дайындау бөлімінде істеген... Қазақтардан жауап алу кезінде... олардың сегізінің... аштан өлгендігі анықталды. Олардың ешқайсысымен жұмыстан шығарылған кезде есеп айырысу жасалған жоқ... жалақысы төленбеген.

Жұмыссыздардың барлығы... баспанасыз болғандықтан... № 6 барақтың... аурухананың бөртпе сүзек бөліміне арналған бөлмесіне өз беттерінше кіріп алған. Ол бөлме нағыз антисанитарияның үлгісі: едені лас, қоқым-соқым, су, дәлізінде... киізге оралған өлген қазақтың денесі жатыр... Барлығының да киімі... тәнін әзер жабатын шоқпыттардан құралған. Тамақтары (тексерілгендерінің) асхананың қалған-құтқан жуынды-шайындылары мен үсіген капуста., ыдыс ретінде лас ағаш астау пайдаланылады.

Медициналық тексеру... олардың көпшілігінің... аса ашыққанын..., өкпелеріне суық тигендігін..., барлығының терілерінің бөрткендігін, қышыма, таз қотырмен, және басқа сырқаттармен ауыратындығын анықтады.

...Қаралғандардың барлығын да алдынала күшті тамақтандырылған соң қара жұмысқа пайдалануға болады..., сол ауқаттандыру кезінде оларды амбулаториялық емделуге міндеттеу керек.

Тексерілгендер тізімі... тіркелген. (Төмендегі таблиця).

Комиссия мүшелері:

Дәрігер Колосов

№ 6 баракта тұратын жұмыс істемейтін қазақтардың тізімі

№	Фамилиясы, аты-жөні	Жасы	Қайдан келді	Жұмыстан шығу себебі	Семьялық жағдайы	Жұмыстан шығарылғанда есеп айырылысты ма?	Ескерту
1	Құрықбаев А.	20	Балхаш	Нормасын орындамады	әйелі, екі баласы бар	жоқ	әйелі аштан өлді
2	Иманқұлов А.	28	-	-	жоқ	-	-
3	Омарбеков А.	19	-	-	-	-	-
4	Серікбаев Р.	18	-	-	-	-	-
5	Құрақанов Б.	22	-	-	-	-	-
6	Тулабаев О.	22	Қорғасын заводы	-	әйелі, екі баласы бар	-	әкесі өлген, әкесін жерлегені үшін жұмыстан босатылған
7	Мамбаева Т.	30	Журавлиха	-	Екі баласы бар	-	Күйеуі аштан өлген
8	Бекжанов Б.	20	-	-	әйелі, екі баласы бар	-	-
9	Күлеканова	33	-	-	4 баласы бар	-	Күйеуі аштан өлген
10	Түлеков С.	21	-	-	4 баласы бар	-	Шешесі мен екі қарындасы аштан өлген
11	Әбдірахманов	21	-	-	-	-	әкесі мен қарындастары аштан өлген

Ескерту: Актінің бірінші бетінде мынадай бұрыштама соғылған: іс прокуратураға тапсырылды, көрсетілген қазақтардың барлығы № 6 баракқа орналастырылып, азық-түлікпен жабдықтауға алынды.

23.03.1933 жыл.

(Қолы анық емес).

(Ш.Қ. облыстық архивінің Лениногор филиалы 40 қ. 283 т. 181-183 беттер).

Мұндай жағдайлар туралы «Жұмысшы» да, әсіресе оның редакторы біршама батыл жазды. «М» деген псевдониммен (21.XI.31) жазған Мақсұттың «Ұлы орысшылдық па, жергілікті ұлтшылдық па?» деген материалында ол: «Атқора атышулы атанып тұр. Атақты жұмысын жолға қойып, үлгілі, өнегелі іс істегендіктен алып отырған жоқ. Тентектіктен, төбелескіштіктен алып отыр. Алауыздықтан, ұлт алақөздігінен алып отыр, дей келіп, өзінің дәлелдерін келтіреді: «Қазақ» дегенде Бордюков, Тетериковтардың қаны қас. «Сынықтан сылтау» тауып аты қазақты сабауға уәде байласады. Құмартқан ұлы орысшылдарға Жақсылықұлы тап болады... деп, Жақсылықұлын жазықсыз ұрған орыстарға қазақ жігіттері қарсы шығып, арты үлкен төбелеске ұласқандығын жаза отырып, «ендігі міндет прокурордікі, бақылау комиссарынікі» деп түйіндейді.

«Мамандығына қарай дұрыс пайдалану керек» (12.XII.31 ж.) деген мақаласында да Мақсұт «8-горизонт, күнбатыс 3-забойда Мұқашұлының тобы бар. Бұл топтағы жұмысшылардың барлығы да ысылған маман, ескі жұмысшылар... алайда оларды тапсырмаларын орындаған соң қайдағы лас, қосалқы жұмыстарға жұмсайды» дей келіп, «онбасы Коваленконікі солшылдық, ұлы орысшылдық. Өндіріске кеселін тигізгендік. Тергеу салуын сұраймыз» деген тұжырым жасайды.

61185 Сол жылдардағы «Жұмысшының» беттерінен атқорадағы қазақтардың ұрлықтары, кетіп қалған жесірін қуып барып таяққа жыққан жігіттердің сотқа тартылуы, сырқаттанған әйелін ауруханаға емес бақсыға емдетіп әйелінен айырылып қала жаздаған ағайынның қараңғылығы жайлы әлеуметтік-тұрмыстық өмірдің де сан қырын оқуға болады. Бейімбеттің қыр әңгімелеріне ұқсас оқиғасы күлкі тудыратындай, тілі шебер жазылған мұндай шағын мақала, әңгімелерден «Жұмысшының» өндірістен келген журналистерінің де әжептәуір шындалып қалғандығын, шеберліктерін арттыра түсіп келе жатқандығын аңғаруға болады. Мұндағы тілшілер ауық-ауық қысқа мерзімді курстарға, тәжірибе алмасуға жіберіліп, ал Бейсек Исабеков сынды талантты жастар Коммунистік журналистика институтына оқуға жіберіліп тұрды. Әрине, қаламының желі бар жастардың ең бірінші оқытушылары газет редакторы Тайшыбаев еді. «Бій кісіге бій ат бейме!» деген оның шағын ғана сын мақаласы өзі оқыған болса да «кұдайдың құлағын ұстап жүргендей паң, өркөкірек, ешкіммен тіл таба білмейтін дөрекі, «р»-ды айта алмайтындай тілінің мүкісі бар, Үлкен Риддер тресі транспорты бастығының орынбасары Қатпаевты «өлтіріп салады»:

Тобаищи не иазиешаю»

«Мен бұйырамын», «Мен бермеймін!», «Мен істетпеймін!».

Осы сөздер Қатпаевтың арғы атасынан ұрпаққа қалған сөзі сықылды. Шынында да Қатпаев бір бөлек, совет азаматының ісі бір бөлек сияқты» дей келіп бір жұмысшының сөзін келтіреді:

Өз ісімізді баяндап, жол-жоба сұрасақ, «тобаиши, дойақсындай!» деп жерге бір түкіріп, кете барады. Ертеңінде Риддерден Үлбіге шақырып алады да: «Сен Иван Ивановичтың өдірісін білесің бе?» деп сұрайды. 25 келеметір жерге ат қинап шақыртып алғандағы айтатыны осы...

Тайшыбаевтың өте-мөте көбірек жазғаны қандастарының жағдайы, оларды кемсіту, қорлауды көре тұрып ашына ара түсуі еді. Оның мұндай батылдығы бірте-бірте жинала, қордалана келе өзіне қарсы оқ болып атылатынын сұңғыла санасымен сезсе де, «ұлы халықтың» өзінің бауырларына көрсетіп отырған әділетсіздіктеріне төзе алмады. Ол «Сталиннің 6 шарты мүлтіксіз орындалатын болсын» (1932 ж. 1-қаңтар) деген мақаласында «Сталин нұсқауының бірі жұмысшылар тұрмысы. Ал 6-баракқа (қазақтар тұратын. А.Қ.) декабрьдің 20-сынан бастап от жағылмаған, өйткені отын жоқ, есік-терезе оңдалмаған. Барак комитеті бұл жағына көңіл бөлмейді... Жұмысшыларды (қазақтарды. А.Қ.) тұрақтандыру Сталиннің 6 шартының бірі. Бұл міндетті атқару туралы қалалық партия комитетінде директива сан рет болған. Бұл міндеттерді Тау цехының бастықтары атқара алмай отыр» деп сағым саясатты қалқан ете сын айтса, «Тентегімнен мән төрім, мән төрімнен милитсиям сорақы» (1931 ж. 25-ноябрь) деген фельетонында «аға ұлттың» көпе-көрінеу басынған бейбастақтығын жазады:

«Үйде пеш жоқ болғандықтан Ыбрайдың қатыны қысқы боранда, желден ық болсын деп жарқабақ астында қазанға тамақ істеп жатқанда екі орыс жігіті оған тас атып, тамақты алып кетпек болады. Сол кезде бес жұмысшы қазақ жұмыстан келеді де аналарды ұстап алады. Осы арада Голдин деген милиционер килігіп, оқпен атып қатынның қазанын жарып, ана екеуін босатып жіберіп, бес қазақты әкеліп абақтыға тығады.

Голдиннің қырсығынан бес жұмысшы үш күн жұмыстан қалады, екі күн абақтыда отырады. Баракқа барып мылтық атып, өз міндеті емес әкімшілік шегінен шығып жұмысшыларды алдына салып айдаса, әкімшілік бөлімінің ұлы орысшылдары бұзықпен бұзық болып жазықсыздарды тұтқынға алып отыр...»

Бұл сорақылар жұмысшыларды қамаған қараңғы үйге өздері қамалуы керек. Кеңестің төңкеріс заңымен аяусыз сыбағаларын алулары керек.

М. Тайшыбаевтың сын садағынан қатардағы қызметкерлер ғана емес, лауазымды басшылар да қалыс қалған жоқ. Оны Мақсұттың өзі облыстық партия комитетіне жазған бір түсініктеме-арызында былай деп жазады:

1. Таганский мен Духановтың (Риддер қалалық партия комитетінің бұрынғы бірінші хатшысы мен хатшысы. А.Қ.) қателерін сынап «Социалистік Қазақстанға» фельетон жаздым. Ол жөнінде өлкелік комитеттен әдейі кісі келді, тексерді. Духанов содан кейін «Дотацияны газетіңнен аларсың» деп ашық айтты. Духановты, Беберді мақтап отырған «Риддерский рабочийге» сағат, 1000 сом сыйлық беріп тұрып, «Жұмысшы» мені тағы сынай түссін», деді.

1936 жылы «Риддерский рабочийге» 4000 сом көмек бергенде де «Жұмысшыға» бұрынғы өкпесін айтты.

2. Партияға, өкіметке жат адамдармен байланыс жасағанын, нешетүрлі қателікті жазғанымда Біріккен завод-кен комитетінің бастығы Коротенков та отырып: «Сені буындырып өлтірем, неге жаза бересің» деп тұра жүгірген. Бір жыл бойы «Жұмысшыға» беретін қаражатын «Риддерский рабочийға» берген. Түсті метал одағы Орталық комитеті жіберген 2000 сом ақшаны «Жұмысшыға» мүлде бермей қойып, Крылов келгенде алып берген.

3. Қалалық Советтің бұрынғы бастығы Асқаров «Сынайсың газетінде, облыстық атқару комитетіне неге жаздың» деп, қалалық советтің үйінен «Жұмысшыны» көшіріп жіберем деп кеңсенің үстелін, жәшігін көшеге шығарып, қыйраттырып тастаған.

Сонда өзара сынды большевикше қабылдаған Таганскийді ғана көрдім, ол қысым жасамады.

Риддердің бүгінгі басшыларының қай-қайсысы болса да жарасын ашып сынай бастасаң тұра жармасады. Бас араздыққа апарғысы келеді.

Алайық: а) «Социалистік Қазақстанның» 1936 жылғы 9-сентябрінде қалалық комитеттің троцкистерге, зиянкестерге либералдық жасап отырғанын сынаған менің мақалам шықты. Оны кім жақтырды?

б) «Екпіндіде» Бекмұхамбетовтың оқушыларға жат теорияны оқытып жүргенін жаздым. Қалалық комитеттің оны қарамағанын жаздым. Трофимов шақырып алып «Сен ұлтшылсың» деді.

в) Келгенде «құрығымды» асыра сілтеуімді айттың деп Курицин (Риддер қалалық партия комитетінің кейінгі бірінші хатшысы. А.Қ.) әлі өкпелі. Ол большевиктік өкпе емес. Курицинді екі жерде түзеттім: алғашында ол Ульбаның парткомына бағынатын «Уставты» бастауыш ұйым құрмақ болды. Мен оны теріс, уставқа сыймайды дедім. «Сен не білесің» деп тындамады. Ақыры облыстық комитет ол қаулыны бұзып, Курициндікі қате деп тапты.

г) Ол обкомға «Туорышев жоспарын 2000% орындап шықты» деп рапорт берді. Мен «Туорышев емес, орындаған Братишкин» дедім. Ол алдында ұрысып, артынан өзінің қатесін түзетті.

Духанов, Таганский, тағы басқалардың теріс басшылығын, Риддердегі зиянкестік істерді 1935 жылдың орта кезінде-ақ сан рет «Социалистік Қазақстанға» жазғанмын. Менің материалым бойынша Өлкелік бақылау комиссиясынан келіп тексерген. Бұл жөнінде «Социалистік Қазақстанның» сол күндегі редакторы Ғабит Мүсіреповке айқын. Ол куә.

«Жұмысшының» редакторы М. Тайшыбаевтың мұндай сындары, әрине, көптеген беделді адамдардың «салмағын жеңілдетіп», қандарын қайнатқаны анық. Осындай жекелеген материалдардан жинала келіп, Риддердегі НКВД бастығы Константиновтың «қара тізіміндегі» Тайшыбаевтың мойнына қояр айыптар ұлғая түсті. Мұндай ашық айыппен, Мақсұттың соңына шырақ алып

түсу 1937 жылғы 19-қаңтарда Риддерде өткізілген қазақ активінің жиналысынан соң ашық жүргізілді.

Соңынан НКВД-ның ұсынысымен арнайы тексеру жүргізген бес адамдық комиссия бұл жиналыс туралы мынадай қорытынды жасады: «Қазақ активін» ұйымдастырушы қалалық партия комитетінің бұрынғы екінші хатшысы Қапсұлтан Сүйіншалин болды. Және бұл актив ең алдымен ұлыдержавалық шовинизммен күресу бағытын ұстанды. Мұнда баяндамалар жасаған Мадалиев (комбинат директорының орынбасары), Сүйіншалин, Толыбаев (қалалық партия комитетінің нұсқаушысы), Тайшыбаев (барлығы халық жауы) Риддерде қазақтар санының азайып бара жатқандығы, қазақтарға қысым көрсетілуі, олардың біліктілігін өсіруіне мүмкіндік жасалмауы сияқты ұлттар арасына от жағу мақсатын көздеген, әдейі бұрмаланған фактілер, нақты цифрлар және мысалдармен әңгімеленді».

(ШҚОМА, қ-130, т-17, іс-8)

Бұл жөніндегі шу обкомға, өлкелік комитетке, тіпті «Правда» газетіне дейін жетті. Осыдан аз ғана уақыттан соң, ақпан айында өткен БК(б)П-ның Өлкелік комитетінің VII пленумы «Ұлтшыл элементтер контрреволюцияшыл троцкистердің, фашистердің тура одақтасы және жапон империализмінің агенті екендігін әрбір коммунист, әрбір комсомолец пен әрбір еңбекші ұғынуы керек» дегенді шегелей айтып «Қазақтың контрреволюцияшыл ұлтшылдығына және соған қарай ауа жайылған уклондарға қарсы үнемі және мейлінше мықтап күресуге барлық көңілді бөлуді партияның барлық ұйымдарына» мықтап міндеттеді. Бұл алдымен жайлап басталған қуғын-сүргін ызғарының бірте-бірте «қызыл қырғынның» бет қаратпастай қара дауылына айнала бастаған кезі еді. 1937 жылдың ақпан-наурыз айларында партияның Орталық Комитетінің атақты пленумы болып мұнда «халық жауларын» өшкерелеу мәселесі арнайы қаралды. Жер-жердегі НКВД басқармаларына әрбір тоқсан, әрбір айда қанша «халық жауын» анықтауы тиіс екендігі жөнінде жоспар жасалды...

Мұндай жоспар газеттерден де талап етілді. Оның айқын айғағын «Жұмысшы» газетінің Шығыс Қазақстан облысының партиялық бақылау комиссиясына жолдаған мынадай қатынас хатынан көруге болады: «Сіздің сұрауыңыз бойынша ұлтшылдар туралы «Жұмысшы» газетінің № 2 (5.01.), № 3 (6.01), № 4 (10.01), № 24 (28.11), № 25 (3.03), № 28 (10.03), № 29 (14.03), № 31 (30.03), № 32 (20.03) сандарында басылған материалдарымен бірге редактордың хатын жіберіп отырмыз.

Редактор (қолы) Тайшыбаев.

27.03.37 ж.

Риддер қаласы

(ШҚОМА. қ-130, т-17)

Сол кездегі газет тігінділерін ақтарып отырғанда төбе шашың тік тұрады: бүкіл елді жайлап алған «сатқындар мен шпиондар». Және шпион болғанда қандай қайдағы бір шалғай ауылдағы сауатсыз шалдарға дейін жапон шпионы, тыңшысы, жасырын ұйымдардың мүшесі. Сол байғұстардың көпшілігі тірі жапондықты көрмек түгіл, жер бетінде сондай халықтың барын білді дейсіз бе... Және осылардың барлығын «халық жауы» деп абақтыларға тоғытып жатқанда халық дегеніміздің өзі кім болғаны деп таң қаласың.

Әрине, қуғын-сүргіннің мойындарына түскен құрығы «қазақ активін» ұйымдастырушылардың қол-аяғын матап, күн өткен сайын қусыра түсті. Олар енді «өз кіналарын мойындарына алып» ақталуға көшті. Олар февраль айының соңында өткен қалалық партия активінде өз «қателіктері» үшін кешірім сұрады. Мәдалиев пен Тайшыбаевтың өз «кіналары» жайлы газетке жарияланған төмендегі материалдарынан сол кездегі ахуал жайлы оқырманның өзі ой түйер деген ойдамыз:

«Жұмысшы» газетінің басқармасына

Қинуар айының 19-күні Риддер қалалық партия комитетінің тапсыруы бойынша қазақ активтерінің жиылысында қалалық партия комитетінің кезектегі жұмыстары, онымен қатар Алтайполиметалл комбинатының 1937 жылғы жоспары жөнінде баяндама істеген едім. Менің істеген баяндамамның қорытындысы «Жұмысшы» газетінің 28-қинуарындағы санында басылып шықты. Ол баяндамада төмендегі түрде саяси қателіктер болған:

1. Негізінде қазақ активтерін жекеше жинап алуда Риддер қалалық партия комитетінің бюросы (мен де бюро мүшесінің бірімін) болып саяси қателік істедік. Ерекше қазақ активін бөліп алу, партияның лениншіл интернационалдық тәрбиесін орындау жөнінде дұрыс болып табылмайды. Партия ұлтқа бөлінбейтін бірлігі күшті партия. Партияның бұл сықылды принципіне бұл жиылыс қарсы еді. Бұл жиылыс троцкист-контрреволюцияшыл және жапон империализмі агенттері болып саналатын жергілікті ұлтшыларға мүмкіндік жол ашады.

2. Мен баяндамада: «орыс шовинизмімен қатар жергілікті ұлтшылдықпен күресу керек» дедім. БК(б)П Қазақстан Өлкелік комитетінің VII пленумы шешімі бойынша Қазақтың жергілікті ұлтшылдығы нағыз бас қауіптілік болып саналып отыр.

3. Риддер комбинатының өндіріс цехтарындағы механизмдердің сынуына, бүлінуіне себеп цехтардағы жұмысшылардың механизм техникасын толық үйренбегендігінен деп дәлелдедім. Онымен қатар цех бастықтарының салақтығына ғана тоқталдым. Бірақ қорғасын зауытындағы авариялардың болып отыруы тап дұшпандарының қолы екендігін баяндамада ашық айттым. Февральдың басынан бері ішкі істер халық комиссариатының зерттеуінің арқасында Риддерде тап дұшпандары Бебер, Марков, басқалар табылып отыр. Бұл факті, шынында жоғарғы айтылған авариялардың дұшпандар қолынан келген зиянкестік іс екендігін анықтады.

4. Советтердің VIII съезі бекіткен Сталиндік Конституциясында, Қазақстан одақтық республикалардың қатарына қосылды. Баяндамада Қазақстанның Одақтас республикаға айналуы жөнінде ерекше саяси маңыз беруімен қатар Сталиндік Конституциясының саяси маңызын ұғынуды айырықша күрделі ұлы міндетіміздің бірінен екендігін толық көрсетпегенмін.

5. Риддердегі жалпы жұмыстарының кемшілігіне тоқтай келіп, әсіресе қазақ жұмысшылар арасында, сонымен қатар партия орындарының кезектегі саяси тәрбие жұмыстары жөнінде мен ерекше қазақ жұмысшыларына тоқтадым. Бұл істі орындау қазақ активінің кезектегі міндетінің бірі дедім. Бірақ бұл жердегі менің істеген қатем: партияның ұлы міндеті интернационализм тәрбиесін жүргізу екендігіне партияның ұлтқа бөлінбей істейтіндігіне айрықша маңыз беріп тоқтамағаным. 27-28-февральда болған Риддер қалалық партия активінің жалпы жиылысында жоғарғы істеген қателіктерімді ашық айтып, келешекте іс жүзінде түзеуді міндетіме алдым.

Есенәлі Мәдалиев.

«Жұмысшы» газеті басқармасынан

Мәдалиев жолдастың баяндамасын қысқартып газетіміздің 28-қинуар күнгі 11-санында басқанбыз. Бұл қателікке түгелімен біз де ортақпыз. Бұл революциялық қырағылығымыздың өте төмендігін дәлелдейді.

Сол жиылыста болған Толыбаев сықылды ұлтшылдардың пікірін ашудың орнына негізінен саяси қаталы баяндамаға газетіміздің бетінен орын бердік.

Бұл қаталығымыз жөнінде Риддер еңбекшілер көпшілігі сынап өздері көрсетті.

Бұл қаталығымызды әлі де болса көпшілік ортасында талқылап, түзеуге, ісімізге сабақ етуге уәде береміз.

«Жұмысшы» газетінің редакторы М. Тайшыбаев.

(3.III.1937 ж. «Жұмысшы»)

Қанша ақталғанымен бұл кезде Риддердегі аса қауіпті 20 коммунист «халық жауларының» қалалық партия комитетіндегі қара тізіміне өздерінің ірі бай тұқымынан шыққандықтарын жасырғаны және ұлтшылдық насихаттары үшін Тайшыбаев пен Бекмұхамбетов мықтап ілінген еді (ШҚОМА. қ-130, т-15, іс-10).

Мақсұт 1937 жылғы 14-мамырда өткен қалалық партия конференциясында қалалық комитет мүшелігіне өтпеді, тегі бай, кезінде партия қатарынан шығып қалып, Риддерге қашып келіп, «алдап» редактор болған, Толыбаев, Бекмұхамбетов сияқты ұлтшыл, троцкист, фашизм агенттерімен ауыз жаласқан деген сияқты айыптаулар қарша борап, шығармашылығы жайына қалып, қарақан басын қорғаудың қамымен жан-жаққа арыз-шағымдар жазумен айналысады. Оның үстіне өкпе ауруы асқынып, мүлдем жүдеу күйге түседі.

«Жығылған үстіне жұдырық», енді Риддердің «Жұмысшысы» мен оның редакторын өлкелік газеттер жұдырықтың астына алады.

1937 жылғы 6-июльде «Социалистік Қазақстанда» «Партиялық беті жоқ газет және оның редакторы» деген мақала жарияланады. Оның қысқаша үзіндісі мынандай:

«Риддерде шығатын «Жұмысшы» газетінің март, апрель, май айларындағы нөмірлерінде троцкистік-зиновьевшіл элементтерге, олардың жалдама агенті контрреволюцияшыл қазақ ұлтшылдарына, бұлардың Риддердегі қалдықтарына қарсы жазылған өткір мақалалар көре алмадық. Кейбір ұсақ хабарлар ғана басылған. Оның өзі де бір-екеу ғана және бұл хабарлар партия бұқарасы мен қалың көпшілікті жауларға қарсы күреске шақыратын, жауды әшкерелеуге жұмылдыратын, қырағылығын арттыратын саяси өткір болып шықпаған. Оның үстіне редакцияға түскен хат-хабарлар, түрлі дабылдар бола тұрса да, оны газеттегілер елең қылмаған. Мән бермеген. Саяси соқырлық істеген.

Риддердің қалалық партия конференциясында Тайшыбаев редакторға отвод берілді. Оған саяси айыптар қойылды. Ол партия комитетінің составына өтпей қалды. Конференция оған берілген отводты дәлелді тауып, оны тез тексерілсін деді. Бұл әлдеқалай болып отырған отвод емес», дей келіп «Тайшыбаев 1929 жылдарда партиядан шыққан, бұл жөнінде ГКП-ға айтылған, алайда қалалық партия комитетінің бұрынғы секретары Таганский мен Сүйіншалин... бұларға мән бермей Тайшыбаевқа жаңадан партбилет берген»...

Одан соң осы тақылеттес «Поучительная история» деген материал «Казахстанская правдада» жарияланады. Сол июль айының соңында «Әшкереленген редактор және оның шашпауын көтерушілер» деп «Социалистік Қазақстан» Тайшыбаевты қайта айналып тағы соғады.

ҚК(б)П-ның I-съезі өзінің қаулысында «ұлтшылдарды, алашордашыларды сөз жүзінде жерден алып, жерден салатын, іс жүзінде оларға қарсы күреспейтін, олардың қылығына шектен асқан шыдамдылық істейтін, оларға либералдық ететін, оларды әшкерелеуге партия ұйымына жәрдем бермейтін адамдар, шынында троцкист-оңшыл контрреволюцияның ұлтшыл агентурасын қолдаушы болады» деп нақты айтқаны бар.

...Мұның өзі Өлкелік партия комитетінің қазақ оқығандарын бір-біріне жамандату, қуғын-сүргінге салу науқаны арқылы халықтың интеллектуалды күш-қуатына жасап жатқан зорлық-зомбылығының бетін бүркеу амалы болғанын енді ғана аңғарып отырмыз. Ал айтысушылар да, қостаушылар да бұл науқанның арты неге апарып соқтырарын аңғара алмады... Өз орталарынан қандай дарын аласталып жатқанына мән бермей, ойланбай тарта беруі, Өлкелік партия комитетінің қазақ зиялыларының, әсіресе ақын-жазушыларын берекесіздендіру саясаты екенін түсінбегендері қайран қалдырады...»

(Т. Көкішев. «Кер заманның кереғар ойлары», 91-б.).